

Araştırma Makalesi

**24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesinin
Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam'ın Süreçteki Rolü**

*January 24 Economic Stability Decisions with September 12 Military Coup
Neoliberalism Alliance and the Role of Political Islam in the Process*

Alper MUMYAKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

alpermumyalmaz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3327-2374>

Makale Gönderme Tarihi	Revizyon Tarihi	Kabul Tarihi
18.11.2019	29.11.2019	02.12.2019

Öz

1980, Cumhuriyet tarihinin iktisadi ve siyasi manada antidemokratik tecrübelerin yaşandığı bir yıl olmuş, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi bu yılda gerçekleşmiştir. İthal İkameci sanayileşmenin içine girdiği çıkmazdan kurtulmak için alınan 24 Ocak kararları zaman içerisinde yapısal bir değişimi Türkiye ekonomisine dikte etmiş, bu süreç 12 Eylül Askeri Darbesiyle uyulması zorunlu olan bir yükümlülüğe dönüşmüştür. Neoliberalizmin Türkiye’de kök salması için önemli bir aşama olan 12 Eylül Askeri müdahalesi bu süreçte dindar ve muhafazakâr kesimin neoliberalizmin temsilciliğini üstlenmesine müsaade etmiş, bu aktörler de zaman içerisinde iktisadi, siyasi ve kamusal alanda sisteme eklenmişlerdir. Turgut Özal’ın mimarı olduğu ve yapısal dönüşümün Anavatan Partisi (ANAP) tarafından gerçekleştirildiği 70’li ve 80’li yıllardaki gelişmelere odaklanan bu çalışma, iktisadi alandan toplumsal alana neoliberalizmin nasıl geliştiğine, 24 Ocak Kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesi arasındaki ilişkinin boyutlarına ve bu sürecin aktörleri olan İslamcılarının nasıl bir rol ifa ettikleri üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, İthal İkameci Sanayileşme, İslamcılık, 24 Ocak Kararları, 12 Eylül Darbesi

Abstract

1980 was a year Turkey witnessed antidemocratic experiences in economic and political sense in the history of the Republic. The January 24 Economic Stability Decisions and the September 12 military coup took place in this year. The January 24 Economic Stability Decisions taken in order to overcome the impasse of import substitution industrialization dictated structural changes to Turkey's economy in time. This process turned into a compulsory obligation with the September 12 military coup. September 12 military intervention, an important step for the establishment of neoliberalism in Turkey, allowed the religious and conservative to assume the representation of neoliberalism and these actors were articulated to the system in economic, political and public spheres. This study focuses on developments in the 70s and 80s when Turgut Özal was the prominent figure and the structural transformation was carried out by the Motherland Party (ANAP) under his leadership. In addition, the study tries to investigate how economic neoliberalism evolved from the economic sphere to the social sphere, the dimensions of the relationship between the January 24 Decisions and the September 12 military coup and the role of Islamists as actors in this process.

Keywords: Neoliberalism, Import Substitution Industrialization, Islamism, January 24 Decisions, The Coup of September 12.

Önerilen Atıf /Suggested Citation

Mumyalmaz, A. 2019, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesinin Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam'ın Süreçteki Rolü, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1899-1915

Giriş

Batı'da kapitalizmin sanayi devrimiyle birlikte kat ettiği aşamalar zaman içerisinde yeni boyutlara ulaşmış, liberalizm soluklanmadan egemenliğini devam ettirmeyi başarmıştır. Her krizde “sona mı geldik acaba?” sorusu olumsuzlanmış, küresel kapitalizm bugünlere gelmiştir. Bu gelişmelerin en önemli aşamalarından birisi olan neoliberalizm ise Batı'daki gelişmeler ışığında diğer az gelişmiş ülkelerde de yayılmaya başlamış, egemenliğini doğal olmayan yollara dayandırarak sağlamıştır. Suikastler, krizler ve darbeler bu ülkelerde neoliberalizmin yeşermesi için zemin hazırlamış, vesayet sürecinin gölgesinde sistem uygulanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de ise 1970'li yıllarda ithal ikameci sanayileşme stratejisinin iç pazar sorunu ve döviz darlığı nedeniyle içine girdiği tıkanma, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararlarıyla aşılmaya çalışılmış ancak bu reformlar yapısal bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. İthal ikameci anlayıştan ihracata dayalı ekonomiye geçilen bu süreçte, serbest piyasanın gereklilikleri sağlanmaya çalışılmış, yapısal reformlar acı süreçleri beraberinde getirmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi örgütlerin gözetiminde Türkiye ekonomisi baştan aşağı bir değişim yaşamış, 24 Ocak Kararlarının uygulanması 12 Eylül Askeri Darbesinin gölgesinde yürütülmüştür. Serbest piyasa ekonomisi anlayışıyla Türkiye ekonomisinin dışa açıldığı bu süreçte devlet bizzat etkin bir rol oynamış, neoliberalizmin Türkiye'ye yerleşme süreci ilk önce bürokrat sonra siyasetçi kimliğiyle tanınan Turgut Özal tarafından yürütülmüştür. Ekonomideki bu yapısal değişimin 12 Eylül Askeri Darbesiyle desteklenmesi ve sürecin İslamcılar eliyle yürütülmesi son iki yüzyılı Batılılaşma ve modernleşme tartışmaları içerisinde geçiren Türkiye'nin sanayileşme sürecinin yeni bir aşamaya geldiğini göstermektedir. Kapitalizme nasıl eklenileceği probleminin içerideki krizin bahane edildiği ve dışarıdan yapılan baskıyla dikte ettirildiği bu süreç, sonuçları ve etkileri bakımında Türkiye'de sosyolojik gelişmelerin önemli gerekçelerinden ve dönüm noktalarından birisi olmuştur.

İktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinleri çerçevesinde 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri darbesi arasındaki ilişkinin boyutları, sürecin nasıl bir zemin üzerinden şekillendiği ve hangi toplumsal aktörler tarafından yürütüldüğünü açıklamaya çalışan bu çalışma Türkiye'nin 1970'lerden 1980'lere yaşanan geçişini 1980'li yıllar itibarıyla kısmen ele almakta ve yaşanan değişimin dinamikleri, sonuçları ve etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Daha çok iktisatçıların üzerinde durduğu neoliberalizm sosyolojik anlamda yeteri kadar anlaşılıp idrak edilmemiş, iktisadi ve siyasi gelişmelerin toplumsal yapıdaki etkileri yeteri kadar yorumlanamamıştır. Dolayısıyla iktisat sosyolojisi bağlamında Türkiye'nin 1970'li ve 1980'li yıllarına eğilen bu çalışma aslında bugün yaşanan siyasal ve kültürel gelişme ve kırılmaların nedenlerini daha da anlamlı kılacak ilişkileri ortaya koymaya çalışacak, Türkiye'deki muhafazakâr düşüncenin gelişiminin temel noktalarını çözümlenmeye odaklanacaktır.

1. Neoliberalizmin ve Antidemokratik Düşünce Geleneğinin Teorik Arka Planı

Batı siyaseti küresel ilişkilerde ithalatçıların hesaplarını bozan Petrol Krizi ve Ortadoğu'daki siyasi dengeleri değiştiren İran devrimiyle birlikte İngiltere'de Margaret Thatcher, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ise Ronald Reagan'ın iktidara gelmesiyle muhafazakar bir çizgiye evrilmiş (Türel, 2011:60), neoliberal genişleme ilerleyen yıllarda ekonomik ve kamusal alanda yaşanan değişimin ötesinde küreselleşmenin de arkasındaki politik bir güç olarak 21. Yüzyılı şekillendirmeye, ekonomik ve politik tartışmaları yönlendirmeye çalışmıştır (Cerny, 2008:2).

Her şeyden önce politik ve ekonomik pratikler teorisi olan neoliberalizm, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim, beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Bu süreçte devletin rolü ise bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve sağlamak ve o çerçeveyi korumaktır. Örneğin paranın kalite ve itibarını korumalıdır. Yani devlet özel mülkiyet haklarını güvence altına almalı, piyasaların düzgün işleyişini gerekirse zorla garantilemek için ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlemelidir. Hatta eğer piyasalar mevcut değilse, devlet eliyle bunlar da oluşturulmalıdır. Ancak devlet bu görevlerin ötesinde bir işe girişmemeli ve devletin piyasalara müdahalesi en alt sınırdaki tutulmalıdır. Çünkü teoriye göre devletin piyasa sinyallerini tahmin etmesini sağlayacak yeterli bilgiye sahip olması

mümkün değildir. Ayrıca güçlü çıkar gruplarının devlet müdahalesini kendi yararına saptırması ve etkilemesi de kaçınılmazdır (Harvey, 2015:10).

1947'de İsviçre'de Mont Pelerin Toplumu'nun (MPS) kuruluşuyla ortaya çıkan neoliberalizm, yalnızca bir düşünce akımı değil, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve Karl Polanyi'nin kavramsallaştırmasıyla piyasa toplumunu savunanların bir karşı hamlesidir (Kozanoğlu, 2008:13). İkinci Dünya Savaşı'ndan kırk yıl önce Fransız düşünür Louis Rougier'nin 1938'de Paris'te Walter Lippman Kolokiyumu'nu düzenlemesi, ardından Ulusal Araştırma Merkezi'nin kurulması, Friedrich von Hayek ile Wilhelm Röpke'nin 1947'de kurduğu Mont Pelerin Derneği'nin öncüsü olarak düşünülebilir. Bu dernek, kuruluşundan yaklaşık otuz küsur yıl sonra iktisadi alanı yeniden fethedecek olan neoliberal ideolojinin gerçek karargâhı haline gelmiş ve en önemli temalarından birisi de totaliterliğin reddedilmesi olmuştur (Duménil ve Lévy, 2015:77).

1930'lardaki büyük çöküşün kapitalist düzeni ciddi derecede tehdit ettiği feci koşullara bir daha geri dönmek için İkinci Dünya Savaşı sonrasında devlet biçimleri ve uluslararası ilişkiler yeniden yapılandırılmış, böylelikle savaşa yol açmış olan devletlerarası jeopolitik düşmanlıkların yeniden ortaya çıkması da önlenmiş olacaktı. Bunun yanında iç huzur ve barışı sağlamak için sermayeyle emek sınıfları arasında bir tür uzlaşmanın da sağlanması gerekiyordu. İki ünlü sosyal bilimci Robert Dahl ve Charles Lindblom'un 1953'te yayımladıkları etkili bir metinde kapitalizmin de komünizmin de kaba haliyle çöktüğünü ifade ettiler. Buna göre barış, kaynaşma, refah ve istikrarı garanti eden doğru devlet, piyasa ve demokratik kurumlar karışımını oluşturmaktan başka bir çıkış yolu bulunmuyordu ve Bretton Woods anlaşmalarıyla uluslararası alanda yeni bir dünya düzeni kuruluyordu. Uluslararası ilişkileri istikrara kavuşturmaya yardımcı olsun diye de Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Uluslararası Ödemeler Bankası gibi çeşitli kurumlar oluşturulmaya çalışılıyordu. Sermayenin serbest akışının sağlanması dolayısıyla Amerikan Dolarının küresel rezerv para birimi olması doların ülke sınırları dışında serbestçe dolaşımının sağlanması ABD askeri gücünün şemsiyesi altında gerçekleştirilecekti. Bunu sınırlayan tek şey ise Sovyetler Birliği ve Soğuk Savaşı (Harvey, 2015:18). 1980'lerin sonuna doğru bu tehditlerde ortadan kalkmış ve neoliberalizm de tüm dünyaya yayılmıştır.

Neoliberalizmin Türkiye'deki süreci ise, aynı yıllarda diğer pek çok gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde gerçekleşmiş, süreç askeri darbe ve onun vesayeti altında şekillenmiştir. Türkiye, 1980 yılı başlarından itibaren Dünya Bankası ve IMF desteğinde serbest piyasa ağırlıklı dışa açık politikaları esas alan neoliberal politikaları uygulayan ülkeler arasında yer almış ve bu süreç içinde ekonomi hızlı, sürekli ve değişken oranlarda enflasyona ve finansal krizlere maruz kalmıştır (Şenses-Taymaz, 2003:1). Ekonomik ve finansal serbestleştirme, özelleştirme, deregülasyon, serbest ticaret, kamu harcamalarının düşürülmesi ve dolayısıyla ekonomi de kamu kesimi ağırlığının azaltılarak özel sektörün önünün açılmasını öngören neoliberalizm (Eğilmez, 2018:153) Türkiye'de bizzat devlet müdahalesi ve hatta devlet zoruyla yürütülmüştür. Ekonomiyi neoliberal doğrultuda düzenlemek isteyen bu yeniden yapılandırma girişimi hukuki ve bürokratik aşamaları atlayarak, siyasi egemenler ve sermaye çevreleri arasında organik ilişkiler üzerinden kurulmaya çalışılmış (Özkazanç, 2013:639) ve 1980'li yıllarda yaşanan bu gelişmelerin en önemli aktörü Turgut Özal yaptığı reformlarla neoliberalizmin içselleştirilmesinde rol oynamıştır. Öte yandan toplumsal kesimin İslamcı kanadı bu sürecin aktörleri olmuşlar, kapitalizmin Türkiye'deki serüveninde ana omurgayı oluşturmuşlardır. Neoliberal süreçte önemli görevler üstlenen İslamcılar ticari alanda çeşitli girişimlere katılmış, sivil toplum örgütlerinde yer almış, siyaset ve medyada dolayısıyla kamusal alanın her cephesinde aktif roller ifa etmişlerdir. Dünyanın birçok yerinde hızlı bir genişleme sağlayan neoliberalizm, birçok gelişmekte olan ülkede çeşitli yollarla uygulamaya geçirilmiş, yeni aktörleriyle geniş bir alana yayılmıştır.

ABD ve İngiltere'de uygulanan politikaların Türkiye'de devlet eliyle yürütüldüğü ve bu çerçevede devletçe yük sayılan kamu kuruluşlarının özelleştirildiği, sendikal faaliyetlerin ise 1980 öncesine oranla kısıtlandığı ve piyasa ekonomisi anlayışının devlet eliyle yerleştirilmeye çalışıldığı (Durgun, 2018:243-244) gelişmeler yaşanmıştır. 12 Eylül askeri darbesinin gölgesinde gerçekleşen neoliberalizmin bu icraatları askeri vesayetin etkisi altında meydana gelmiş, devletin gücü belirgin bir şekilde bu süreçte hissedilmiştir.

Şiddet kullanma hakkının tek kaynağı olan devlet, silahlı bir güç unsuru olarak dışarıya karşı olduğu kadar içeride de rol ifa eden bir yapıdır. Dolayısıyla devlet içindeki gruplar arasındaki güç paylaşımı ya da gücün dağılımı (Weber, 1998:132-133) Türk siyasal kültüründe askeri vesayetin gücünü ortaya koyar. Yani toplumsal ve siyasi hayatın bunalım evrelerinde baş gösteren istikrarsızlığa karşı ordu yeniden bir düzenlenme aracı olarak zor kullanma hakkını elinde bulunduran bir siyasi geleneğe dayanır (Sunay, 2010:4). Emir-komuta zinciri içinde katı hiyerarşik kurallar eşliğinde faaliyet gösteren silahlı yapı siyasetin içinde kimi zaman bir araç, kimi zaman ise doğrudan doğruya siyaseti belirleyen bir kurum olarak yer alır (Sunay, 2010:1).

Modern devletlerde ordu, devletin uzmanlaşmış ve görev alanı sınırlandırılmış bir kurumdur. Ancak geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde bu durum tam anlamıyla sağlanmış değildir. Genel olarak bir siyasal yapıda ordunun iki fonksiyonundan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi devletin hükümler hakkının fiziki garantisi veya teminatı olması, ikincisi ise devletin siyasal karakterinin, verdiği meşruiyet anlayışıyla devletin yapısının fiziki garantörlüğünü temin etmesidir. Burada üzerinde durulan iki noktadan birincisi dışarıya karşı, yani devletlerarası ilişkiler düzeyinde hükümler alanın da söz konusu iken, ikincisi ise içeriye yani toplumla devlet arasındaki ilişkilerde var olan meşruiyet anlayışıyla devlete karşı toplumdaki gelen devletin biçimini değiştirmeye yönelik hareketlere karşı bir fiziki güç kullanma hakkını içermektedir (Bilgin, 1996:4). Bütün askeri darbeler ve müdahaleler parlamenter rejimde toplumu yönlendirme ve kalıba sokma olanağını yitiren bürokrasinin toplumu yönetme ayrıcalığını yeniden kazanma çabalarına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bütün darbeler ve müdahaleler içerik olarak aynı karakterdedir. Yani askeri vesayet, Türkiye’de zaman içerisinde değişen toplumsal parametrelerin belirleyicisi olmak ve bu konudaki ayrıcalığını sürekli kılmak isteği içerisindedir. Bunu olanaklı kılan temel dinamik ise ordunun Kemalist/müdahaleci geleneği olarak görülmektedir. Bu görüş askeri müdahalelerin birincil nedeni olarak sınıf mücadelelerini değil, ordunun Türk siyasal hayatı içindeki ayrıcalıklı yerini, yapısını ve ideolojisini öne çıkarmaktadır (Dursun, 2002-2003:129). Askeri vesayet işte bu argümanlarıyla Türk siyaseti ve demokrasisi üzerinde gölgesini eksik etmemiş, atılacak iktisadi adımlar üzerinde etkili olmuştur.

Devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi Osmanlı’dan bugüne yaşanan gelişmeler açısından ele alan ve bu konuyu ayrıntılı bir şekilde değerlendiren Metin Heper, Türkiye’de demokrasinin karşılaştığı iki sorundan bahseder. Bunlardan birincisi devlet seçkinlerinin entegrasyon krizlerine karşı tedirgin olması ve çevreye karşı hoşgörülü olmaması, ikincisi ise çevrenin meydan okuyucu tavrının devlet seçkinlerinin önyargılarını güçlendirecek biçimde aşırılaştırma eğiliminde olmasıdır. Bu durum tarihsel süreç içerisinde dokunan egemen bir devlet anlayışından ve devlet seçkinlerinin toplumun farklı sosyo-ekonomik kesimleriyle karşı karşıya kalmamasından ve bugüne kadar inatçı ve etkin yerel zümrelerin talepleriyle karşılaşmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kendine özgü siyasal hayatıyla egemen bir devlet ile iyi örgütlenememiş ve siyasal hayatta etkin olamamış bir çevre karşı karşıya gelmiştir (Heper, 2015:166-167). Sonuçta geçmişte etkisiz olan çevre yavaş yavaş kıpırdanmaya başlamış ancak gerçek anlamda bir sivil toplum yapısı ortaya çıkmamıştır (Heper, 2015:207). Daha çok iktisadi eylemlerle güç kazanmaya başlayan çevre zamanla etkin bir pozisyon elde etme yolunda adımlar atmış, devlet toplum ilişkisinde yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır.

2. İthal İkameci Sanayileşmeden İhracata Dayalı Ekonomiye Yaşanan Tarihsel Kırılma

Daha önce ithal edilen sanayi mallarını yurt içinde imal etmek anlamına gelen “İthal İkameci Sanayileşme” (Keyder, 1983:1070) yerli sanayi sektörünün selektif korunmasına dayanır. Mevcut döviz miktarının, ithalat kapasitesinin sanayileşme hızını belirlediği bu dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisini destekleyen toplumsal ittifak, döviz kısıtının yol açtığı krizler sonucu bir bozulma sürecine girmiş (Keyder, 2014:201), kriz 1970’lerin sonuna doğru yapısal bir reform ihtiyacını gündeme getirmiştir. Daha çok ithal girdilere dayanan 1960’ların ithal ikameci sanayileşme anlayışı, yabancı sermayeyle işbirliği halinde görece yüksek gelirli bir pazarın yararlandığı dayanıklı tüketim mallarının üretimine dayanıyordu. Bu özellikleri taşıyan ithal ikameci sanayileşme, başlangıçta hızlı bir büyüme sürecine neden olsa da belli yapısal sınırlamaları içinde barındırıyordu. Bu sınırlamalardan birincisi iç pazarın sınırlılığı, diğeri ise döviz darlığıdır. Bunlardan iç pazarın sınırlılığı, söz konusu sanayilerin ithalat kısıtlamaları

nedeniyle ortaya çıkan ve bir ölçüde yeniden bölüşümcü politikalarla genişletilebilecek bir iç pazara hizmet eder. Ayrıca bu sanayiler korumayla ayakta kaldığından dış pazara girmelerine de yapısal olarak imkân yoktur. İkinci sınırlamayı oluşturan döviz darlığında ise sanayilerin kendi tükettikleri döviz sağlayamamaları durumu söz konusudur. Türkiye 1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme sürecinde oldukça başarılı olmuş, o dönemin sonunda tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payı yüzde beşe kadar inmiştir. Ancak krizin ilk işaretleri de yine o günlerde belirmeye başlamıştır (Gülalp, 1993:36-37). Çünkü ithal ikameci sanayileşme stratejisi kendi sınırlılıkları içerisinde yol alma imkânlarını kaybetmeye, dışarıdaki ekonomik gelişmelerden etkilenmeye başlamıştır. Bu süreç zaman içerisinde yapısal bir krize dönüşmüş, Türkiye ekonomisi 24 Ocak Kararlarıyla küresel ekonomiye entegre olma yolunda tarihsel bir kırılma noktasına sürüklenmiştir. Bu kırılmada 70'li yıllarda yaşanan gelişmeler önemli olmuş, yaşanan siyasal gelişmeler bu süreci etkilemiştir.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'nin petrol fiyatlarını yükseltmesi sonucunda yaşanan petrol krizi, Türkiye ekonomisinin 1974'ten sonra girdiği krizin iki büyük nedeni olmuştur. Her ne kadar 1977'den itibaren kurulan hükümetler krize tepki gösterecekler ve ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonunun zorluğunu bilseler de artık 1930'lardaki gibi bir dünya pazarının olmadığını da farkındalardı. Aksi takdirde sanayileşmekten vazgeçmek ve olan sanayiye de tasfiye etmek gerekecekti. Akla gelen ilk tedbir ise sanayi sektörünün ihracat potansiyelini geliştirmek doğrultusunda olmuştur. Ancak dış pazara yönelik üretim yapmak için yeni yatırımlar ve de özellikle yabancı sermaye yatırımları gerekiyordu. Gerek ulusal gerek IMF'nin zorlamasıyla uygulanan politikalar, ihracata yönelik tedbirleri öngörüyordu. İşçi ücretlerini düşürerek sanayi malları fiyatlarını dış pazarda rekabete girecek düzeye indirmek dolayısıyla ihracatı teşvik etmek ve enflasyonu azaltmak önem arz ediyordu. Ancak yeni politikaların gerçek amacı bunlardan daha çok ekonominin yapısını değiştirmeye yönelikti. Yani korumacılığa dayanan ve dış pazarlarda etkin olmayan bir sanayi yerine dünya fiyatlarıyla rekabete girebilecek ve giderek korunmaya gerek duymayacak bir üretim yapısı hedefleniyordu. 24 Ocak Kararlarından sonra yani 1980'i izleyen üç yıl içinde sanayinin yeniden yapılanması sadece bir özlem olarak kaldı. Çünkü ihracat, birikmiş stoklardan yapıldı ve işadamlarının ellerindeki fonlar diğer sermayelerin (küçük) şirketlerini satın almada kullanıldı ve neredeyse yeni yatırım hiç yapılmadı. Bu süreçte büyük sermayeler küçük sermayeleri hızla bünyelerine aldı ve holdingleşme önemli boyutlara ulaştı. Ekonomideki bu gelişmelerin etkilerini "Türkiye'nin sosyal yapısı, şimdilik ne kadar kalıcı olduğunu bilmediğimiz bir devrim yaşadı." şeklinde yorumlayan Keyder (1983:1072-1073) (1983 yılı dikkate alındığında) sürecin toplumsal yapıdaki etkilerinin sosyolojik aşamalar içerdiğine işaret eder. Zaten zaman zaman bu sürecin Türkiye'de bireyselleşmeden toplumsal çözülmeye, birey-toplum ilişkisinden toplum-devlet ilişkisine kadar birçok konudaki değişimi ortaya koyacaktır.

İthal edilen malları imal eden ve yerli sanayiye gümrük duvarları arkasında koruyan ithal ikameci sanayileşme süreci (Keyder, 2014:186) 1970'lerin sonunda ertelenen bir kriz olarak gergin siyasal atmosferle birlikte zaman içerisinde gözle görülür bir hale gelmiş, çıkış yollarını tartışılmaya başlamıştır. Bu konuda büyük sanayi burjuvazisinin öngördüğü çözüm belli ve açıkça dile getiriliyordu. IMF, Dünya Bankası ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından ileri sürülen ve ekonomide tepeden tırnağa bir değişimi gerektiren bu çözüm, ithal ikameci sanayileşmenin terkedilip sanayi sektörünün önderliğinde ihracata dönük bir yapıya geçilmeyi öngörüyordu. Önerinin özü sanayi sektörünü kendi döviz gereksinmesini kazanabilecek bir duruma getirmek ve böylece sınırlı iç pazar sorununun aşılmasına odaklanmaktaydı. Ancak bu çözüm yolu kolayca yapılacak bir iş olmayıp ekonomi de bir dizi ciddi operasyon gerektirmekteydi (Gülalp, 1993:39). Tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçecek olan bu operasyon basit istikrar kararları içeren bir paket değil, aradan geçen sekiz ayın sonunda yaşanacak olan 12 Eylül Askeri Darbesiyle desteklenecek aşamaları içermekteydi. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin küresel sermaye ve ekonomiyle entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan bu gelişmeler neoliberalizmin içselleştirilmesinin zorunlu aşamaları olarak tarihsel bir kırılmayı göstermekteydi.

3. 24 Ocak'tan 12 Eylül'e Değişimin Tahakkümü

1980 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi bir süredir içine düşmüş olduğu bunalımın en ağır aşamasını yaşıyordu. İç ve dış dengeleri büyük ölçüde bozulan Türkiye'de bir tarafta enflasyon yüzde yüze çıkmış, diğer taraftan döviz kıtlığı ekonominin işleyişini aksatacak boyutlara ulaşmıştı. Bu nedenle ülkenin bu durumdan acilen kurtarılması ve ekonominin tekrar normale dönmesi gerekiyordu. Bunun için ülkenin bir istikrar programına ihtiyacı vardı. Ancak bu programın uygulanabilmesi için IMF'nin desteğine ve onun sayesinde sağlanacak bir dış kaynağa gereksinim duyuluyordu. Bunun üzerine hükümet IMF'ye başvurmuş ve onun görüşlerine uygun olarak hazırlanmış olan istikrar programını 24 Ocak 1980 tarihinde açıklayarak yürürlüğe koymuştur (Aren, 1986:24). Ancak zaman içerisinde 24 Ocak Kararlarının sade bir "ekonomik önlemler paketi" olmadığı anlaşılmıştır. (Selçuk, 1986:9-10). Bu konuda İlhan Selçuk sorular üzerinden 24 Ocak Kararlarının ne olduğunu şu cümlelerle sorgulamıştır (1986:7-8).

Nedir 24 Ocak? Ekonomik önlemler paketi midir? Bir siyasal dünya görüşünün ekonomik koşulları mı söz konusudur? Dış egemen çevrelerin Türkiye için öngördükleri yaşam biçiminin Türk halkına yansıtılması mıdır? Uluslararası kapitalist sistemin bunalımdan çıkması için ülkemize düşen görev midir? Demokrasiye paydos borusunun ilk nağmesi midir? Sistemle bütünleşme midir? Egemen ekonomilere uydulaşma yolunda bir atılım mıdır? Akılcı bir tutum mudur? Dışarıdan içeriye, yukarıdan aşağıya bir emir midir? Borç ekonomisinin akıldışı gereği midir? Dışa açılma mıdır? Açık Pazar olma yolunda bir karar mıdır? 12 Eylül'ün habercisi midir? 12 Eylül'ün hazırlayıcısı mıdır? 24 Ocak'taki alternatifsizlik olgusu, ekonomik gereklerden mi doğuyor, dışa bağımlılığın çaresizliğinden mi?

Bu sorular 24 Ocak Kararlarının sonuçları ve etkilerinin artık bariz bir şekilde görülmeye, yaşanan yapısal değişimin sonuçlarının alınmaya başlandığı bir döneme tekabül etmekte, açıkçası değişimin sıkıntıları ve olumsuzluklarını deşifre etmektedir. 24 Ocak Kararlarının anlamı üzerine takip eden yıllarda gelişmeleri analiz eden Asaf Savaş Akat'a göre ise (1983:1112) Türk Toplumunu için önemli bir kavşak noktası olan 1980'li yıllar, Osmanlı-Türk toplumunun 19. Yüzyılda başlayan çağdaşlaşma/sanayileşme/kapitalistleşme sürecinin son aşaması olarak görülebilir. Çünkü tarihin olağan seyri içerisinde 80'li yılları takip eden 5-10 yıl içerisinde, siyasi, ideolojik ve iktisadi düzeylerde iki yüzyılın birikimlerinin büyük bir nitel sıçrama ile sonuçlanmasını beklediğini düşünen Akat, bu sıçramanın, "demir kanunlarla" dolu bir determinizm içerisinde "kendiliğinden" olmayacağını; toplumun her kesiminden insanın (köylüsü, işçisi, memuru, esnafı, sanayicisi) aktif bir şekilde katıldıkları ve mücadele ettikleri bir süreçte meydana geleceğini veya gelececeğini düşünmektedir. 24 Ocak Kararlarının uygulamaya konulmasının hemen ardından yapılan bu değerlendirmeler, 24 Ocak'ın sadece ekonomik bir reform süreci olmadığını, yapısal bir dönüşümle birlikte toplumsal yapının her kesimini derinden etkileyecek bir dönüşümü içerdiğini göstermektedir.

Kısa bir süre içerisinde istikrara dönmeyi ve borç ödeyebilmeyi tekrar sağlamak amacına dönük ekonomi politikalarını içeren 24 Ocak Kararları, Gülten Kazgan'a göre bir paket olmanın çok ötesine geçmiş, bir çeşit "avamlaştırılmış liberal ideoloji"yi insanlara aşılıyarak değer yargılarını buna göre değiştirmelerini ve buna uygun yeni bir insan tipi oluşturmayı devreye sokmaya çalışmıştır. Bu sayede avamlaştırılmış ideolojiyle ekonomi yeniden yapılandırılmak istenmiştir (Kazgan, 2009:123). 24 Ocak'la birlikte yaşanan gelişmeler aradan geçen yaklaşık kırk yılın sonunda toplum ve insan yapısında büyük bir değişime yol açmış, insan tasavvurunda büyük bir kırılma yaşanmıştır.

Sermaye hareketlerinin serbest kaldığı, isteyen herkesin tercih ettiği para birimine geçmekte özgür olduğu (konvertibilite) ve isteyen herkesin dünyanın herhangi bir yerinde finansal piyasalara serbestçe yatırım yapmasının mümkün olabildiği yeni düzende yerli para yerine daha istikrarlı olan yabancı paraların özellikle de doların daha çok tutulması ve hesap birimi şeklinde kullanılması¹ (Eğilmez, 2018:151) bu sürece entegre olmaya çalışan Türkiye'de dolar karşısında ciddi bir gelir kaybına yol açmıştır. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte 35,2 TL olan dolar kuru

¹ Buna para ikamesi ya da dolarizasyon denilmektedir.

77,5 TL'ye yükselince 1979 yılında 81,7 milyar dolar olan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH), 1980 yılı sonunda 68,4 milyar dolara gerilemiş (Eğilmez, 2019:148) dolardaki bu değişim Türk lirasında yaşanan sürekli devalüasyonla birlikte 24 Ocak sonrasında altı yılda 12 misli düşürülerek devam ettirilmiştir. Ekonomideki bu tabloyu dönemin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli 3 Mart 1985 tarihli Hürriyet Gazetesine şöyle açıklamıştır (Selçuk, 1986:12-13).

Dolar her şeye egemen. Yalnız biz değil, tüm Avrupa Amerikan dolarının pençesinde kıvrılıyor. Dolar bir yükseliyor; Avrupa perişan oluyor, biz yerimizden oynuyoruz; dolar bizi oynatıyor. Bizim ekonomi doların egemenliğinde. Dolar bizim ekonominin 3'te 2'sini götürüyor. İthalatımızın üçte biri petrole gidiyor. Bütün fiyatları etkiliyor. Ayda bir petrole zam yapmak zorunda kalıyoruz. Bu dolar karşılığı Türk parasını, Türk milletinden almak demektir. Başka çaremiz yok. Tabi ki fedakârlık halka biniyor. Sonra bu yıl 3,1 milyar dolarlık dış borç ödüyünüz. Dolar yükseldikçe bir doların karşılığı Türk parası daha da yükseliyor. (...) Ama ne var ki ihracatın artırılması gerekiyor. Dolar yine yükseliyor, paramızın değeri düşüyor. Sonuçta daha çok malı aynı paraya satıyoruz. Tam anlamı ile soyuluyoruz. Üretip üretip ucuza satıyoruz. Biz buna da razıyız, ama eloğlu duvar koyuyor, satmamızı da engellemeye çalışıyor.

Doların Türkiye ekonomisinde yol açtığı gediğin derinliğinin ötesinde gümrük duvarıyla üretilen malların satışının engellenmesi, ekonominin sadece piyasada kendiliğinden bir düzen içerisinde işlemediğini, diğer düzenlemelerle yönetilip yönlendirildiğini göstermektedir. Zaten hem 1929 Ekonomik Buhranı'nda hem de 2008 Küresel Krizinde piyasanın devlet eliyle tadili, ekonomik karar ve tedbirlerin liberalizmin sadece klasik kanunlarıyla işlemediğini, siyasal mekanizma içerisinde üretilip, şekillendirildiğini ortaya koymaktadır.

Enflasyonu aşağı çekmeyi ve ödemeler dengesi açığını azaltmayı hatta giderek ortadan kaldırmayı amaçlayan 24 Ocak Kararları (Aren, 1986:25) bu süreci IMF aracılığıyla uygulamaya koymuştur. Kapitalist dünya sisteminin ve doğal olarak da bu sistemin en gelişmiş ülkelerinin ve uluslararası tekellerin sözcüsü ve temsilcisi durumundaki IMF (Aren, 1986:27), ülkelerin uluslararası ödemeleri aksatmadan yürütmelerini sağlamayı ve bunun için gerekli her türlü önlemleri almayı ve düzenlemeler yapmayı (Aren, 1986:26) üstlenmiştir. Bu süreçte faiz hadlerinin reel pozitif düzeylere yükseltilmesi, mali desteklerle ihracat kârlarının artırılması, sermaye üzerindeki vergilerin azaltılması ve çeşitli teşvikler yoluyla sermaye kesiminde çalışan ve vergi ödeyen kitleden gelir aktarılması yöntemleriyle bir taraftan iç tüketim daraltılmaya öte yandan da tasarruflar ve ihracat artırılmaya çalışılmıştır (Kazgan, 2009:131). İstikrar tedbirleriyle ihracatı artırmaya yönelik çaba öncelikle 1980'lerin başında dış ödemelerdeki tıkanma ve dış borçların düzenli ödenmesini, döviz kazanılmasının ön plana çıkarılmasını ve her ne pahasına olursa olsun şeklinde bir ihracat yaklaşımının egemen olmasını sağlamıştır (Berksoy, 1987:146). Bu çerçevede 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren İstikrar Programı içinde yapılan uygulamalarla Türkiye ekonomisinde liberal kapitalist ekonomi görüşüne uygun olarak serbest ekonomi kurallarına işlerlik kazandıracak önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan başlıcaları döviz piyasalarının serbestleştirilmesi, döviz kurlarının günlük olarak ayarlanması, dış alımda serbestinin benimsenmesi, faiz oranlarının yükseltilerek bir çeşit serbest bırakılması, fiyat kontrollerinin ve bazı alanlarda sübvansiyonların kaldırılması ve devletçiliğin terkedilmesidir (Aren, 1986:31). 24 Ocak kararlarıyla serbest piyasa ilkelerine dayalı dışa açık bir ekonominin temellerini atmaya çalışan Türkiye, her ne kadar yabancı sermaye yatırımlarını özendirmeye çalışılmış olsa da finansal serbestleşme hareketlerini yapısal reformlarla tam anlamıyla destekleyememesi nedeniyle 1980'lerin sonlarından itibaren istikrarsız bir döneme sürüklenmiştir (Boğa, 2019:24). Öte yandan 24 Ocak Kararlarıyla ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonu zor ve sancılı bir süreç olmuş, dış borçlar dünyaya açılmanın zorunlu koşulu hâlini almıştır. İhracat yapabilmek ve daha çok borç ödeyebilmek için daha çok borçlanmanın dayatıldığı bu süreç sonunda eskisinden daha büyük bir borcu ödemek şart olmuş, bu kriterler dünya ekonomisi ile bütünleşmenin zorunlu koşulları olarak görülmüştür (Kuruç, 1987:13).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kuşakların dış borçlanmaya karşı soğuk tavırlarını hata olarak gören 1980 sonrasındaki iktidarlar (Eğilmez, 2019:149) bu döneme kadar kamu kesimi ağırlıklı bir ekonomi politikasının yanına özel kesimi de koymak zorunda kalmışlar ve bütçe açıklarına

dayalı bir kamu maliyesi izleyerek büyümeye çalışmışlardır (Eğilmez, 2019:152). Yeni düzenin bu dayatmaları özel sektörün gelişmesi, ihracatın artırılması amacıyla zorunlu olarak sineye çekilmiş ekonomide bir zihinsel dönüşüm süreci yaşanmıştır.

4. Ekonomik İstikrar Arayışının Anti Demokratik Süreci, 12 Eylül Askeri Darbesi

12 Eylül Askeri rejiminin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal önderliğinde yürütülen 24 Ocak Kararlarıyla sağlanmaya çalışılan serbestleşmenin, dış (ABD) kaynaklı bir küresel projenin Türkiye ayağı olduğunu o günlerde kimse tam anlamıyla düşünmüyordu. ABD’de Reaganizm, İngiltere’de ise Thatcherism olarak ortaya çıkan serbestleşme süreci karşısında Türkiye’nin bu kararları yürürlüğe koymasının nedeni, borçlarını ödeyememe nedeniyle içine düştüğü krizi atlattmak ve döviz kazanabilmektir. Bu durumun içine yavaş yavaş çekilen Türkiye, küresel stratejinin araçları olan IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kredi veren uluslararası örgütler aracılığıyla sürece dâhil oldu (Kazgan, 2009:121). Bu sürecin Türkiye’deki bürokratik sonradan ise siyasal aktörü olacak olan Turgut Özal’ın, 31 Ağustos 1980 tarihli Hürriyet gazetesine müsteşar olarak yaptığı şu açıklama 24 Ocak İktisadi Kararlarının 12 Eylül’le olan bağlantısını daha da netleştirmektedir.

Biz ekonomik tedbirleri alırken, planımızı 1,5 yıl ve buna ilaveten dört yıl sürecek bir dönem için yaptık. Böyle her gün hükümet düşürülüyor, düşürülecek denen bir ortamda Türkiye’ye ne yabancı sermaye gelir ne kredi.” Bu sözler söylendikten 12 gün sonra 12 Eylül Askeri Darbesi olmuş ve bir siyasal “istikrar” dönemine girilmiştir; artık “hükümet düşürülüyor, düşürülecek” sözleri piyasadan silinmiştir. (Selçuk, 1986:13)

24 Ocak Kararlarının büyük bir bölümünün suyun altında bulunan bir buzdağına benzeten İlhan Selçuk, bu işin Türkiye’de görünen yanının dışarıdakinden çok daha küçük olduğunu, bu yüzden Türkiye’ye 24 Ocak Kararlarını dayatanların aslında 12 Eylül’le bütünleştiklerini ve uyguladıkları programın alternatifsiz olduğunu hatta bunu uzun süre savunduklarını iddia eder. Güçlerini dış egemen çevrelerden alan, bu sayede de içerdeki ittifaklarını kurmaları da kolaylaşan (Selçuk, 1986:22) 24 Ocak bürokrasisi, darbe süreciyle birlikte kararlarını daha rahat uygulama imkânına kavuşmuştur.

1970’lerin sonlarından itibaren Batılı ülkeler refah devletinin radikal soldan sıkıştırılmasına karşı otoriter-popülist bir tepki gösterip yeni sağa doğru kayarken, iç savaş boyutlarına varan çok daha şiddetli bir çatışma yaşayan Türkiye’de egemenlerin reaksiyonu açık bir askeri darbe biçimini almıştı. Dolayısıyla 1980 sonrasında Türkiye, küresel kapitalizmin yeni evresine öncelikle darbe eşliğinde başlatılan bir yolla yapısal uyum göstermeye zorlandı. Batı’daki oluşumlara paralel şekilde Türkiye’de de yeni bir hükümet (Anavatan Partisi/ANAP) on yıla damgasını vurdu. Böylece 1980’ler Türkiye tarihine kapitalizmin derinleşmesinde ve giderek burjuva hegemonyasının gelişmesinde önemli bir atılım evresi olarak geçti. Küresel kapitalizmin gelişim dinamikleriyle güçlü bir rezonans hâline geçen Türkiye, kendine has bir neoliberal dönüşüme sahne oldu (Özkazanç, 2013:637).

Büyük oranda 24 Ocak Kararlarına dayanan ve Türkiye’yi yeni bir yola sokan 12 Eylül Darbesi sayesinde liberalizm Türkiye’de yerleşmeye başlamış ve iktisadi kararlar silahlı müdahalenin açtığı yolda hayat bulmaya başlamıştır. Çünkü hangi ideolojiden olursa olsun bu dönemi değerlendiren herkesin ortak fikri, liberalizmin askeri darbeye getirildiği üzerinedir. Bu nedenle askeri darbeye dünya sisteminin ortaklığı net bir tablo ortaya koymuştur (Yıldırım, 2016:50). Ekonomik kaynakların ve siyasal karar mekanizmalarının elitist kesimin elinden alınmaması için darbenin demokrasi üzerindeki vesayeti uzunca yıllar devam etmiş, 12 Eylül’den 17 yıl sonra 28 Şubat Darbesiyle bu vesayet yeniden konsolide edilmiştir.

24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte sanayi burjuvazisinin açık istemleri doğrultusunda ve IMF’yle yapılan “standby” anlaşmasıyla “ekonomik politikalar” paketi uygulamaya konulmuş ve Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül Darbesinin hemen ardından IMF’yle yapılan anlaşmaya bağlı kalacağını ilan etmiştir. Devrilen Adalet Partisi (AP) hükümetinin ekonomi politikasını yürüten Özal, yeni gelişme stratejisinin gerektirdiği önlemleri hızla tamamlamaya koyulmuştur. Bu önlemlerin başında ise parlamentonun önceki siyasal ortamda çıkaramadığı vergi yasalarını

yürürlüğe koymak ve grevlerin yasadışı ilan edilip ücretlerin belirlenmesinde merkezi bir mekanizmanın oluşturulması geliyordu. Bu müdahale Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik gelişmesinde bir aşamanın bittiği ve bir yenisinin başladığını anlamamak ise mümkün değildi (Gülalp, 1993:41). Darbe sonrasında askeri yönetimle birlikte 24 Ocak istikrar paketinin acı önlemleri daha kolay uygulandı ve bu önlemlerin yaşama geçirilmesiyle birlikte bir süre sonra ekonomi istikrara kavuşarak toparlanmaya başladı. 1984 yılına gelindiğinde ise Türkiye, kur politikasında değişikliğe giderek sabit kur sisteminden döviz kurunun piyasada belirlenmesine geçiş için ilk adımı attı (Eğilmez, 2019:147). Yani Türkiye gün geçtikçe serbest piyasa ekonomisine entegre olmaya dayatılan kararları hayata geçirmeye başladı.

Ekonomik önlemlerin belirli dünya görüşünün içine oturtulmuş kapsamlı siyasetin ancak bir parçası olduğunu söyleyen Selçuk, dışardan içeriye doğru dayatılan bu siyasetin ne olduğunu Türkiye'deki sermaye sınıflarının sadık temsilcileri tarafından "24+12=Başarı" şeklinde formüle edildiğini, çünkü 12 Eylül'le 24 Ocak'ın özdeşleştiğini vurgular. Hatta 24 Ocak'ın da bir bakıma bu bütünleşmeden doğduğunu ileri sürer (Selçuk, 1986:9-10). Darbenin iktisadi alandaki bu işlevi sosyolojik olarak toplumu oluşturan kesimler arasındaki bölüşüm sorunlarının serbest bir şekilde belirlenmediğini aksine arkasında otoriter bir gücü barındırdığını göstermektedir. Dolayısıyla ne liberalizm ne de neoliberalizm teoride belirtildiği şekliyle serbest bir irade üzerinden şekillenmemektedir. Serbestlik, belirlenen sınırlar ve kurallara uyum söz konusu olduğunda geçerli bir durumdur.

Bu konuda 12 Eylül Darbesini yapanlar için başından itibaren IMF paketinin uygulanması için gerekli istikrar ortamını sağlamayı amaçlamış, 24 Ocak Kararlarının uygulanması için yol açıcı bir rol oynamıştır. Bu bağlamda darbenin lideri Kenan Evren 12 Eylül'de televizyonda ilk kez halka hitap ederken yeni rejimin hedefleri arasında dışa dönük bir kalkınma stratejisinin uygulanmasından söz etmiş, darbenin iktisadi boyutundan bahsetmiştir. Darbenin ilan edildiği bu konuşmada ordu, sivil toplumun diğer kesimleri gibi iş dünyasına da güvenmeyen ancak özel sektörün, toplumun ve ekonominin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu kabul eder bir görünüm sergilemiştir (Buğra, 2010:206). 12 Eylül'ü gerçekleştiren darbeciler yapılan müdahaleyi meşru göstermek ve 12 Eylül'ü yasal bir çerçeveye konumlandırmak için büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Bunun sonucu olarak askeri yönetimin kalıcı olmadığını belirtmişler, gerekli düzenlemeleri yapıp durumu normalleştirdikten sonra ise seçimlere giderek parlamentoyu açacakları vaadinde bulunmuşlardır. Ancak geçiş süreci askerler tarafından belirlenecek ve darbeyi gerçekleştiren askerlerin kesinlikle etkilenmeyecekleri bir parlamento ve hükümetin kurulmasına dikkat edilecektir. Hatta yeterli güvenceler sağlanmadan seçimler dahi yapılmayacaktır. Darbe sonrası geçiş sürecinde ise iki önemli güvence mekanizması işletilmektedir. Bunlardan birincisi askeri yönetimin en başında bulunan askeri şefin Cumhurbaşkanı olması, diğerleri için ise süresiz veya süreli görevler verilmesi; ikincisi ise Anayasaya eklenen geçici bir madde ile darbeyi yapan askeri şefler hakkında cezai, mali ve hukuki sorumluluk iddiası ile yargıya başvurma yolunun anayasa ile kapatılmasıdır (Özdemir, 1993:238). Dolayısıyla darbeyi yapanlar süresiz bir askeri yönetim yerine demokratik süreçlerin işlemesine müsaade etmişler ancak ellerini demokratik süreçlerin üzerinden eksik etmemişlerdir. Bununla birlikte kendilerini de hukuksal olarak garanti altına almışlar, yapılanlar hakkında takibat ve cezai süreçlerin çalışmasını engelleyici tedbirleri yürürlüğe koymuşlardır.

Ordunun kontrolü altında gerçekleştirilen demokrasiye geri dönüş sürecinde ordunun rejimin bir tür bekçiliğini yapmaya devam etmesi ve hatta bunun için bazı anayasal kurumlar inşa etmesi genel bir özelliktir. Yani ulusal güvenlik doktrini demokrasiye döndükten sonra da geçerliliğini devam ettirmektedir. Bu sürecin en ilginç yanı ise muhafazakâr politikacılarla askerler arasındaki uzlaşmadır. Askerler, rejim içindeki ağırlıklarının korunması için muhafazakâr politikacılardan anayasal güvenceler elde etmekte güçlük çekmemişler, istikrarın bozulması durumunda ise yönetimi tekrar ele almaktan kaçınmayacaklarını hissettirmişlerdir (Ataay, 2008:31). Kenan Evren'in ifadesiyle "demokrasinin yeniden tesisi için" sivil idare (muhafazakâr siyaset) bu konuda askeri vesayet hukuksal garantörlüğünü sağlamak amacıyla elinden geleni yapmış, 24 Ocak'ta başlayan ekonomik dönüşüm sürecinin toplumsal ve siyasal aktörü olmaktan imtina etmemiştir.

İhracata dayalı neoliberal ekonomik modellerle uyumlu ekonomiye geçiş sürecinde iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP); milliyetçi, muhafazakâr ve liberal unsurların bir koalisyonu olarak normalleşme ve demokratik siyasete geçiş sürecinde askeri yönetimin devamcısı olmuş ve neoliberalizmin bayraktarlığını yapmıştır. 1991 yılına kadar iktidarda kalan ANAP, başlangıçta ABD'nin verdiği destek ve dış kaynaklarla neoliberal dönüşümleri gerçekleştirmiş ve ekonomiyi liberalleştirmiştir. Bu süreçte ANAP ihracata yönelik emek-yoğun sanayiye desteklemiş ve devletin ekonomik girişimlerinin ve kamu hizmetlerinin geriletılarak sermayeye yeni yatırım alanlarının açılması yönünde çalışmıştır (Ataay, 2008:74).

1980'li yıllara damgasını vuran ve neoliberalizmin Türkiye'ye özgü sürecini yürüten ANAP, neoliberal politikaların tıkanmaya başlamasıyla birlikte 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında büyük bir yenilgiye uğramış ve Türk siyasetindeki hegemonik pozisyonunu kaybetmiştir. Aslında bu durum ANAP'ın siyaset yapma tarzından değil, onun temel misyonunu oluşturan neoliberalizmin hegemonyasından kaynaklanıyordu. ANAP'ın Türk siyasetindeki bu düşüş süreci, aynı zamanda neoliberalizmin hegemonyasının zayıflaması anlamına geliyordu. Neoliberalizmin bu kan kaybı doğal olarak ANAP'ın düşüşünün gerekçesi olmuş, ANAP siyasal parçalanma ve istikrarsızlık sarmalına sürüklenmiştir. Bu açıdan 1990'lı yıllar, Türkiye'nin giderek ağırlaşan bir dış borç krizine ve ekonomik istikrarsızlığa sürüklendiği yıllar olmuş, sorunlu koalisyon hükümetleri nedeniyle siyaset sahnesinde anlamsız bir rekabet ve çekişme süreci yaşanmıştır. Bu süreçte Nisan 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri patlak vermiş Türkiye ekonomisinde derin bir çöküş meydana gelmiştir. Dolayısıyla neoliberal hegemonya büyük bir kriz yaşamıştır (Ataay, 2008:71). Ekonomide yaşanan bu gelişmeler siyasetin gidişatını şekillendirmiş, ANAP siyaset sahnesinden silinmiş, diğer merkez partileri de yok olmaya mahkûm olmuştur. Bu dönemde 28 Şubat Postmodern Darbesi gerçekleşmiş, siyasal İslam darbenin muhatabı ve mağduru olmuştur. 1980'lerde başlayan muhafazakâr siyaset yeni yeni şekillenmeye başlayan modern yaşam tarzı ve 1990'ların sonunda patlak veren 28 Şubat süreciyle birlikte Siyasal İslam'ın muhafazakârlığa evrilen yorumu olarak yeni bir boyut kazanmıştır. İslamcılıktan demokrat muhafazakarlığa iktisadi aktörler bu süreçte daha da güçlenmiş siyasal zeminde de büyük rol oynamışlardır.

5. Neoliberalizmin Siyasal İslam'la İttifakı

Az gelişmiş ülkelerde neoliberal birikim rejimine geçiş, istisnasız bütün ülkelerde otoriter yönetimler eliyle olmuştur. Çünkü bu dönüşümün temelinde bölüşüm ilişkilerine yönelik önemli sonuçlar bulunmaktadır. Bunun yanında bu dönemde yeni uluslararası işbölümüne uyum, ekonominin dışa açılma, ihracata yönelik sanayileşme, devletin ekonomiye yönelik müdahalelerinin azaltılması, sosyal devlet uygulamalarının sınırlandırılması gibi politikalar, bölüşüm ilişkilerinin sermaye lehine ve emek aleyhine yeniden düzenlenmeleri sözkonusu olmuştur (Ataay, 2008:42). Liberalizmin neoliberalizme dönüştüğü (1980'lerde) bu süreçte liberal gelenek daha önceki süreçte eklenmediği sosyal-demokrat öğelerden hızla sıyrılarak, yeni sağ söylem içinde giderek daha fazla muhafazakâr ve otoriter öğelerle neoliberalizme eklenmiştir. Böylece ortaya tüm toplumsal yaşamın piyasa terimleri üzerinden algılandığı bir piyasa fetişizmi olarak neoliberal bir tahakküm tarzı ortaya çıkmıştır (Özkazanç, 2013:635). Neoliberalizmin giderek ekonomik alandan toplumsal alana yönelik inşa ettiği ve şekillendirdiği süreç giderek başka sorunlara neden olmuştur. Başlangıçta yenilikleri ve büyümeyi teşvik edecek gibi görünen neoliberalizm, gevşetilen kurullarla birlikte giderek daha fazla kazanmak için ahlak dışı yollara sapmayı teşvik eden bir ortamın doğmasına neden olmuştur (Eğilmez, 2018:153). Ekonomideki bu yapısal dönüşüm 1980'lerde ve devam eden yıllarda hayali ihracattan kaçakçılığa birçok sorunlara yola açmış, toplumsal yapıda iktisadi yapıda yaşanan yapısal dönüşümün benzeri bir sürece girmiştir.

Sonuçları itibarıyla masum olmayan neoliberalizm, sebepleri itibarıyla da masum bir geçmişe sahip değildir. Çünkü neoliberalizm hem batıda hem de batı dışı toplumlarda kendisini güçlendirip yerleşebilecek çeşitli operasyonlarla gelişme kaydetmiştir. 1970'lerin sonlarında Mısır, İran ve Türkiye'deki askeri darbeler ile ABD ve İngiltere'deki darbe gibi başkan değişiklikleri bu durumun örnekleridir. Bu süreçte Batı'da iktidara gelen Reagan ve Thatcher gibi dindar ve muhafazakâr isimlere benzer şekilde İslam ülkelerinde de bu düşünceye sahip aktörlerin

İktidara gelmesi gerektiği işaret edilmiştir. 1980 sonrasında özellikle İslam ülkelerinde yaşanan suikastlar yeni kadroların işbaşına gelmesi için gerekçe olmuştur. Mısır'da Enver Sedat'ın (ö.1981), İran'da Başbakan ve yardımcısının, Pakistan'da Ziya ül Hak'ın (ö.1988) suikasta kurban gitmeleri bu küresel genişlemenin önemli olayları olarak dikkat çekmiştir. Bu süreçte dışa açıklığı savunan, piyasanın mutlaklığından taviz vermeyen neoliberalizm; paraya ve merkezin kendisini kabul etmesini Tanzimat'tan beri aç bir şekilde bekleyen dindar kesimleri yeni aktörler olarak belirlemiş (Yıldırım, 2016:48), iktidara muhafazakâr ve dindar kimlikli aktörleri taşımıştır.

Karakteri icabı dindarları ve muhafazakârları seven neoliberal siyasi kültürün (Yıldırım, 2016:60) açtığı yolda, neoliberal ilkeler doğrultusunda İslamcılar ve Müslümanlar 1980 sonrasında iktisadi ve siyasi sistemin içinde “özne” ve “aktör” olma yolunda ilerlemişlerdir. Sistemi sahiplenerek kendi özgürlük alanlarını genişletmeye ve iktisaden bir refah seviyesine ulaşmaya çalışan İslamcılar, siyasal sistemi dönüştürüyor görüntüsü altında aslında kapitalizme entegre olmuş ve kadim modernleştirici gücün ve misyonun yürütücülüğünü ifa etmişlerdir (Yıldırım, 2016:59). Bu yönelimin altında aslında İslamcılar, “Büyük Türkiye”, “ağır sanayi” gibi kalkınmacı retorik bulunmakta olup “Müslümanların en güzeline, en iyisine, en pahalısına layık olduğu” anlayışı etkili olmuştur. Ercan Yıldırım tarafından adı “Neoliberal İslamcılık”² olarak nitelendirilen bu gelişme, “kökleri III. Selim’e kadar uzanan Türk modernleşmesinin, dindar orta sınıfının, dindarlıkla kapitalizmin bir arada yürüyebileceğine işaret eden anlayışına” dayanmaktadır (Yıldırım, 2016:33). Aradan geçen zaman da zaten bu durumu doğrulamıştır. Özellikle 28 Şubat sürecinden sonra dindar ve muhafazakâr kesim ticaretten siyasete, eğitimden sivil topluma ve medyaya kadar birçok alanda sekülerleşme sürecinin aktörleri olmuşlar, Cumhuriyet’in elitist kadrolarının yapmaya çalıştıklarını kendi elleriyle gerçekleştirmişlerdir.

Küçük ve orta ölçekli sermaye kesiminin ve küçük burjuvazinin büyük burjuvaziye karşı sözcülüğünü üstlenmeye namzet Milli Nizam Partisi’ni (MNP) (Ataay, 2008:73), ardından Milli Selamet Partisi’ni (MSP) İslamcılık akımının bir parçası olarak görmeyen kolay olmadığını söyleyen Şerif Mardin, bunun gerekçesini MSP’nin İslami felsefeden daha çok Batı kültürünün Türkiye’ye geçmesine karşı alınacak pratik tedbirlerde toplanmasına dayandırır ve bunu tipik Anadolu’lu “taşralı İslam” davranışı olarak nitelendirir (Mardin, 1983:1940).

1970’li yıllarda sağ ve solun ötesinde olduklarına bilhassa vurgu yaparak söze başlayan, sağ ve sol akımları hatta partileri “düşük” gören İslamcılar, merkeze doğru yaklaştıkça İslami söylemlerinden giderek uzaklaşmış ve aynı zamanda “Müslüman biricikliği” fikrinden de sıyrılmışlardır. Zaman içerisinde kamuda varlık göstermeye başlayan İslamcılar zamanla entegrasyonun kapılarını aralamışlar (Yıldırım, 2016:84) ve düzenle bütünleşmeye başlamışlardır. İktisadi alana katı dinsel kurallar çerçevesinde bakan İslamcılar, öte yandan Türkiye’nin tarihsel mirası ve coğrafi konumunun etkisi altında kalmışlardır. Bu çerçevede faize karşı çıkılırken, hızlı sanayileşme ve İslam ülkeleriyle ekonomik bütünleşme, İslamcı akımın ekonomik programının temel öğelerini oluşturmuştur (Çavdar, 1983:1084).

Batı medeniyetinin gelişimine, modernite ve kapitalizmin genel yapısına bağlı olarak modernite karşıtı bir modernleştirici olarak doğan İslamcılık düşüncesi genel refleksleri bağlamında moderniteden ayrı, dünya sisteminden bağımsız ve kapitalizmin dışında bir ideoloji hiçbir zaman olmamıştır. İslamcılık modern olanı yani çağın getirdiklerini hesap etme anlayışı açısından kapitalist iktisadi kültürün ürettiği siyasanın peşinde olduğu ve modern karakterini de geleceğe ilişkin bir “yeryüzü cenneti” oluşturabilmek üzerine kurduğu için kapitalist ilerleme, gelişme ve kalkınma kavramlarıyla düşüncesini geliştirmiştir. Bu açıdan kapitalist iktisadi felsefe ve kültürü kabul edilmenin ötesinde sahiplenilmiş ve içselleştirilmiştir. Bu yaklaşım 1980’li yıllarda çeşitli boyutlarda devam etmiştir (Yıldırım, 2016:58). Zamanla İslamcılar klasik dünya sisteminin sunmadığı özgürlüğü neoliberal dönemde piyasa ve pazar ilkeleriyle elde etmişler, piyasanın gayri İslamiliği ve ahlak dışılığı gibi durumları sorun etmemişlerdir. Hatta İslami manada dindarlığın, İslami simgelerin ve kişilerin kamuda yer bulması piyasa ahlaksızlığından daha da önemli görülmüştür (Yıldırım, 2016:76). İslamcılar küresel kapitalizme eklenmesinin doğal

² Ercan Yıldırım’ın bu başlıkla çıkardığı kitabı İslamcılığın neoliberalizmle olan ilişkisini çok boyutlu ve eleştirel bir şekilde ele almaktadır.

bir sonucu olarak toplumsal alanda yaşanan sosyolojik dönüşüm belki de son yıllarda bu gerekçeler nedeniyle ön plana çıkmış ve tartışmaya açılmıştır. Neyin İslami olduğu ya da olmadığı konusunda farklı ve çok çeşitli görüşlerin serdedildiği yaklaşım tarzları aslında neoliberalizmin kutsadığı bireyselleşmenin getirdiği bir aşama, bu farklılık ve yorumlarda bunun bir sonucu olmuştur. Nihayetinde İslamcılar neoliberalizmin dönüştürdüğü zemin üzerinde kendilerine bir yaşam alanı inşa etmişler, ancak kimliklerini inşa etmeyi gerçekleştir(e)memişlerdir. Daha doğrusu kimlik inşa edecek hassasiyet ve idealden uzaklaşmışlardır.

Sonuç

Türkiye'nin dönemselsel olarak geçirdiği iktisadi evreler bağımsız tercihler değil, siyasal sistemin getirdiği dayatmalar ve zorunluluklarla şekillenmiştir. Özellikle 1970'lerin sonundaki neoliberal genişleme sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada büyük bir değişime yol açmıştır. Siyasal iktidarların bir şekilde el değiştirdiği ya da değiştirildiği dönemlerde zorunlu bir tercih olarak dayatılan neoliberalizm, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir kırılma noktası olmuştur. Özellikle ithal ikameci sanayileşmenin içine girdiği sarmalın getirdiği sorunları bertaraf etmek için uygulamaya sokulan 24 Ocak Kararları, bu sürecin önemli bir aşamasını oluşturmuştur. 24 Ocak'tan yaklaşık sekiz ay sonra gerçekleştirilen ve 12 Eylül'le tasdik edilen bu süreç, masum bir istikrar paketi olmaktan öte yapısal bir dönüşümü dikte etmiştir. 24 Ocak Kararları darbeden önceki bir tarihe tekabül etmesine rağmen ancak darbeden sonra uygulama imkânı bulmuştur. Çünkü hiçbir seçilmiş hükümet bu kararları uygulamaya koyamaz, koyarsa da tekrar seçilemezdi. Bunun sebeplerinden ve en önemlilerinden bir tanesi ise kararlarda yer alan sosyal haklardaki geriye gidişi içeren reformlardır. İthal ikameden ihracata dayalı yapıya geçişin sancılı ise zamanla hissedilmiş toplumsal alanda da büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Ordunun kontrolünde neoliberalizmin 1980'li yıllarda aldığı mesafe sadece bürokratik kararlar ve fiillerle gerçekleşmemiş, sivil siyaset ve iktisadi alanda yeni aktörlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu süreçte neoliberalizmin Batı'daki dindar ve muhafazakâr aktörleri gibi Türkiye'de de sistemin yürütücüleri dindar ve muhafazakârlar olmuşlardır. 1980 öncesinde daha çok MNP ve MSP çizgisinde yer alan İslamcılar merkeze ulaşmak adına 12 Eylül sonrasında her ne kadar darbeciler tarafından hoş karşılanmasa da neoliberal iktisadi ideolojinin aktörleri olarak kabul edilmişlerdir. Siyasal alanda ANAP bu süreci yürütmüş, yapısal reformlar Turgut Özal tarafından gerçekleştirilmiştir.

Neoliberalizmin Türkiye'deki gelişme süreci ithal ikameci sanayinin neden olduğu tekelliliğin kırılması için tercih edilmiş ancak özellikle büyük şirketler neoliberalizmin nimetlerinden yine en fazla yararlanan kesim olmuştur. İthal ikameci anlayış Türkiye'nin kalkınmasına her ne kadar katkı sağlasa da devlet koruması altında tekellili bir sermayenin oluşmasına neden olmuş bu da doğal olarak rekabete izin vermemiştir. Rekabetin olmadığı bir ekonomi de ise kalkınma yavaşlar ve sermaye dağılımını engelleyen bir yapı ortaya çıkar. Tekellili yapının ortadan kaldırılması ve rekabetin gelişmesi ise serbest piyasanın daha aktif bir şekilde işlemesiyle mümkündür. Tekellili yapının yerine yeni girişimcilere ihtiyaç duyulması ekonomik kaynaklarda yeniden bir dağılımın şekillenmesine yol açmış, dindar ve muhafazakâr kesimde bu süreçte boy göstermeye başlamıştır. İhracata dayalı büyüme uzun vadede bu kesimin gelişmesini sağlamış ve küçük ve orta ölçekli işletmeleri ortaya çıkarmıştır. Tekellili piyasanın kırıldığı bu süreçte güçlenen dindar ve muhafazakâr işadamları zaman zaman çeşitli engellerle (28 Şubat süreci gibi) karşılaşmıştır.

İslamcılık neoliberalizmin genişleme sürecinde giderek yumuşamaya başlamış, idealize edilen ve ulaşılmaması hedeflenen ilkeler düzenle bütünleşmek için değişime uğramıştır. Kamusal alanda varlık göstermek ve iktisadi gelişmenin nimetlerini elde etmek adına İslamcılarının bazı ahlaki gelişmelere göz yummaları bir kimlik krizini doğurmuş, tercihlerin bedeli daha çok bireysel alanda somutlaşmıştır. Sonuç olarak 24 Ocak Kararları dünyada meydana gelen neoliberal genişlemenin Türkiye'deki ilk aşaması olmuş, 12 Eylül Askeri Darbesi de bu sürecin garantörü ve yol açan girişimi olarak gerçekleştirilmiştir. İslamcılar ise bu akımın 1980'li yıllardaki aktörleri olarak sürece entegre olmuş, Türkiye'deki muhafazakâr düşünce bu zemin üzerinden gelişmiştir.

Kaynakça

- Akat, A. S. (1983). İktisadi Politikalar. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Edit. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınevi. ss. 1090-1112.
- Aren, S. (1986). 24 Ocak Programları ve Alternatifleri. *İşbitiren Ekonomi, Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi, 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*. Ankara: De Ki Yayınları.
- Berksoy, T. (1987). 1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler. *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985*. Ankara: Bilgi Yayınevi. ss.131-158.
- Bilgin, V. (1996). "Ordu, Siyaset ve Demokrasi". *Köprü Dergisi*. Güz 1996.
- Boğa, S. (2019). Makroekonomik ve Finansal Göstergelerle Gelişmekte Olan Ülke Krizleri. Ed. Gülgün Çiğdem-Semra Boğa. *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu*. Cilt 2 içinde (ss.1-37). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Buğra, A. (2010). *Devlet ve İşadamları*. Çev. Fikret Adaman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cerny, P. G. (2008). Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm. *The Journal of International Trade and Diplomacy*. 2 (1), Spring 2008: 1-46. <https://www.researchgate.net/publication/253399605>. (Erişim Tarihi: 20.11.2019)
- Çavdar, T. (1983). Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Edit. Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınevi. ss. 1074-1084.
- Duménil, G. - Lévy, D. (2015). *Büyük Yol Ayrımı, Neoliberalizme Son Noktayı Koymak*. Çev. Ayşen Gür. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durgun, Ş. (2018). *Modernleşme ve Siyaset*, Ankara: A Kitap.
- Dursun, Ç. (2002-2003). "Türkiye'de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi". *Doğu Batı Dergisi*. Yeni Devlet Yeni Siyaset. Sayı 2. Kasım-Aralık-Ocak 2002-2003.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2019). *Değişim Sürecinde Türkiye, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. Çev. Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz. İstanbul: Belge Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. Aylin Onacak. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Çev. Nalan Soyarık. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). İslamcılık. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Edit. Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınevi. ss. 1936-1940.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1983). İktisadi Gelişmenin Evreleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Edit. Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınevi. ss. 1065-1073.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kozanoğlu, H. (2008). *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*. Haz. Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden, Nurullah Gür. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruç, B. (1987). *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985*. Ankara: Bilgi Yayınevi. ss.7-35.
- Özdemir, H. (1993). *Rejim ve Asker*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Özkazanç, A. (2013). *Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Liberalizm Sayısı. Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. Cilt 7. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.634-657.
- Selçuk, İ. (1986). 24 Ocak, Başlangıcın Sonu veya Sonun Başlangıcı. *İşbitiren Ekonomi, Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Sunay, C. (2010). *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri, 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*. Ankara: Orion Yayınları.
- Şenses, F. - Taymaz, E. (2003). Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı? *ERC Working Papers in Economics*. 03/01 February 2003. ss.1-23. <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series03/0301.pdf>. (Erişim Tarihi:21.11.2019).
- Türel, O. (2011). The Evolution of an International Financial Organisation: The World Bank, 1944-..., *Critical Perspectives on the World Bank and the IMF*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, E. (2016). *Neoliberal İslamcılık, 1980-2015 İslamcılarının Dünya Sistemine Entegrasyonu*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Araştırma Makalesi

**24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesinin
Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam'ın Süreçteki Rolü**

*January 24 Economic Stability Decisions with September 12 Military Coup
Neoliberalism Alliance and the Role of Political Islam in the Process*

Alper MUMYAKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

alpermumyakmaz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3327-2374>

Extensive Summary

The stages of capitalism along with the industrial revolution have reached new dimensions in time and liberalism has succeeded in maintaining its sovereignty in the West. In every crisis, the questions whether "we have come to an end?" has been disconfirmed and global capitalism has maintained its existence until these days. Neoliberalism, one of the most important stages of these developments, started to spread in less developed countries in the light of the developments in West and ensured its sovereignty by relying on unnatural ways. Assassinations, crises and coups were important means of flourishing neoliberalism in these countries and the system was tried to be implemented under the influence of military power. Turkey witnessed an exchange rate blockage and a failure of import substitution industrialization strategy in the 1970s and thus tried to overcome these problems with the January 24 Decisions. However, these reforms brought about a structural transformation. The transition from import substitution to the export-based economy brought bitter consequences. Turkey's economy under the auspices of organizations such as the IMF and World Bank experienced a change from top to bottom and the implementation of the January 24 Decisions were conducted in the shadow of the September 12 military coup.

Turgut Özal, the most important actor of economic developments in the 1980s, played a role in the internalization of neoliberalism with his reforms. On the other hand, the Islamist social structure became part of this process and they formed the backbone of capitalism adventure in Turkey. Islamists, who played important roles in the neoliberal process, participated in various initiatives in the commercial field, took part in non-governmental organizations, and played active roles in politics and the media and therefore in all aspects of the public sphere.

Structural changes in the economy which was supported by the military coup of September 12 moved the industrialization process in Turkey to a new stage. The problem and results of the problem how to be integrated into capitalism was one of the major turning points of the sociological developments in Turkey. Neoliberalism, on which mostly economists focused, has not been understood sufficiently in the sociological sense and the effects of economic and political developments on the social structure have not been adequately interpreted. This study focuses on Turkey's economic sociology in the 1970s and 80s and actually tries to reveal the underlying reasons of the political and cultural changes taking place today and the main points on the development of conservative thought in Turkey.

Islamism, which is an anti-modernist modernizer independent of the world system and outside capitalism, has not been an ideology apart from modernity in the context of its general reflexes.

Since Islamism pursues the politics produced by the capitalist economic culture in terms of the understanding of what the modern brings, that is, the modern character, and builds its modern character on the formation of a heaven on earth for the future, it has developed its thinking with the concepts of capitalist progress and development. In this respect, capitalist economic philosophy and culture have been embraced and internalized beyond acceptance. This approach continued in various dimensions in the 1980s. Over time, Islamists gained freedom from the classical world system in the neoliberal era with market and market principles and Islamists did not bother problems such as non-Islamic nature and immoral situations of the market. In fact, the presence of the religion, Islamic symbols and Islamic people in the public sector was seen as more important than market immorality. The sociological transformation experienced in the social sphere as a natural consequence of the articulation of Islamists to global capitalism has come to the forefront in recent years due to these reasons and has been discussed. Different and varied approaches to what is or is not Islamic was, in fact, a stage brought by the individualization blessed by neoliberalism. These differences and interpretations have been the result of this situation. In the end, Islamists built a living space on the ground transformed by neoliberalism but failed to build their identities. Rather, they have moved away from the sensitivity and the ideal to build identity.

The economic stages Turkey passed through was not independent preferences, instead they were shaped with impositions and obligations that were imposed by the political system. In particular, the neoliberal expansion of the late 1970s, led to a big change not only in Turkey but also in the world. The implementation of Neoliberalism was a major turning point for Turkey. The 24 January Resolutions, which were applied specially to eliminate the problems caused by the import substitution industrialization, constituted an important stage of this process. This process, which took place approximately eight months after January 24 and was confirmed by September 12, ordered a structural transformation rather than an innocent stabilization package. Although the decisions of 24 January were launched before the coup, it was only possible to implement it after the coup since no elected government could implement these decisions, and if they did, they could not be re-elected since the reforms included a decrease in the social rights. The pains of the transition from the import substitution to the export-based structure became evident over time and a major transformation in the social sphere occurred. The distance that neoliberalism under the control of the army took in the 1980s was not only achieved by bureaucratic decisions and actions, but also it needed new actors in civil politics and economics. The new actors of Neoliberalism in Turkey in this process was the religious and conservatives. The Islamists, who were mostly in the line of MNP and MSP before 1980, were accepted as the actors of this economic ideology due to the nature of neoliberalism. In the political area, ANAP carried out this process and structural reforms were carried out by Turgut Özal.

Neoliberalism, was preferred for the elimination of the monopolistic market in Turkey. However, especially large corporations were the ones who benefited most from the possibilities of neoliberalism. Import-substitution strategy had led to the formation of a monopoly capital in Turkey and naturally this situation had not let the competition arise. In a non-competitive economy, development slows down and a structure that prevents capital distribution emerges. The abolition of the monopolistic structure and the development of competition are only possible through the more active functioning of the free market. The need for new entrepreneurs instead of the monopolistic structure led to a reshaping of the economic resources and began to appear in the religious and conservative actors in this process. Export-driven growth led to the development of this segment in the long term and has led to SMEs. The religious and conservative businessmen, who became stronger in this process in which the monopolistic market was broken, faced various obstacles (such as the February 28 process) from time to time.

Islamism began to soften in the process of expansion of neoliberalism, and the principles that had been idealized and aimed to be achieved turned out to be integrating with the order. The fact that Islamists did not challenge some moral developments in order to exist in the public sphere and to obtain the blessings of economic problems caused an identity crisis and the result of their preferences became more concrete in the individual sphere. As a result, January 24 Decisions was

the first step in the expansion of neoliberalism Turkey and the September 12 military coup was the guarantor of this process. Islamists integrated into the process over time and conservative thought in Turkey evolved out of this framework.